

ЕКЗАРХИЙСКОТО ДЕЛО В ЕВРОПЕЙСКА ТУРЦИЯ И СЪЕДИНЕНИЕТО

Милен Михов

Съединението на Княжество България и Източна Румелия е поредният голям успех в реализирането на българската национална доктрина в края на XIX в. След Берлинския конгрес последователно се формират и възприемат основните принципи и подходи за реализирането на завещания от предходните десетилетия политически модел за обединението на всички българи в една държава. В последвалите години този сложен исторически процес концентрира усилията на поколения българи, насочени в последователното разрешаване на определени проблеми, в постъпателното преодоляване на важни етапи за окончателното постигане на голямата цел.

Българската историческа наука е постигнала значителни успехи в изследването на проблемите, свързани с подготовката, провъзгласяването и защитата на Съединението¹. Това съобщение има задача да проектира влиянието на съединисткото движение и последвалите промени след провъзгласяване на Съединението върху църковно-просветното движение на българите в Османската империя, ръководено от Българската екзархия.

Избухването на Руско-турската война поставя на изпитание младата българска църква. Високата порта разглежда Екзархията като главна причина за всички стекли се неприятности и предприема мерки срещу нейните архиереи. Особено остра е реакцията срещу екзарх Антим I. Това довежда до неговото отстраняване и избирането на нов екзарх от едно събрание на архиереи и миряни в Цариград на 12.IV.1877 г. в лицето на ловешкия митрополит Йосиф. Въпреки неканоничния характер на избора, изискващ свикването на църковно-народен събор, той не е оспорен от никого поради екстремалната ситуация и заплахата за съществуването на самата Екзархия². Новият екзарх встъпва в длъжност с разбираеми вълнения и опасения, но с твърдото убеждение, че „каквото и да докара войната, Екзархията ще е нужна за българите, които остават под турска власт“³.

Санстефанският договор и определеното от него двегодишно руско управление пораждат нови проблеми за отношението на духовните с гражданските власти, законовата уредба на църквата, пренасянето на седалището на Екзархията от Цариград, ролята на църквата в образованието и др. След решенията на Берлинския конгрес и прекроената карта на полуострова с изключителна острота изпъква въпросът за диоцеза на Екзар-

хията. Султанският ферман от 28.II.1870 г. определя в чл. 10 границите на духовния окръг на Екзархиите, като посочва поименно епархиите: Русенска (Червенска), Силистренска (Доростолска), Шуменска (Преславска), Търновска, Софийска, Врачанска, Ловчанска, Видинска, Нишка, Пиротска (Нишавска). Причислени са и части от Варненска епархия (без Варна и двадесет села), Сливенски санджак (без Анхиало и Месемврия), Созополска каза (без крайморските села), Пловдивска епархия (без Пловдив, Станимака и девет села). За спорните епархии в македония и Тракия чл. 10 предвижда възможността за присъединяване към Екзархията, ако най-малко две трети от населението се произнесе за това⁴.

До избухването на Руско-турската война са проведени два тура от допитвания в някои от спорните епархии през 1873 г. и 1875 г. Въпреки категоричните резултати в полза на Екзархията властите допускат български владици само в Охридска и Скопска епархия⁵.

По силата на Берлинския договор Тулчански санджак от Доростоло-Червенската епархия попада в границите на Северна Добруджа, предадена на Румъния като компенсация за върнатата на Русия Бесарабия. Въпреки опасенията за българските църковно-просветни институции в областта, изразени от населението, духовенството и Доростоло-червенският митрополит Григорий, българското правителство и екзарх Йосиф са принудени да приемат включването на Тулчански санджак в диоцеза на Румънската православна църква. В подобна посока се разглеждат и присъединените към Сърбия Нишка и части от Нишавска и Скопска епархия, като се прилага принципът за съществуването на една православна църква в една държава⁶.

Църковният въпрос в княжеството първоначално се разглежда на Учредителното събрание, като главно се свързва с обсъждането на чл. 39 от Търновската конституция. Проблемът е как да се гарантира конституционно неделимостта на църквата в Княжеството от Екзархията и да се запазят каноничните условия за ефективно управление. След дълги дебати се приема чл. 39, който определя, че „Българското княжество от Църковна страна, като съставлява една неразделна част от Българската църковна област, подчинява се на Св. Синод — Върховната духовна власт на Българската църква, дето и да се намира тая власт“⁷.

Една европейска комисия е натоварена според Берлинския договор да изработи Органическият устав за Източна Румелия. Основният въпрос, засягащ Екзархията на юг от Балкана, е за правото на инвеститура, т. е. правото да се издават берати за епископи в областта. Автор на внесения проект на гл. X, посветена на вероизповеданията, е френският представител в комисията барон Максимилиан дьо Ринг. В чл. 12 се предвижда берати за християнските владици да се издават от генерал-губернатора на областта, което породило големи възражения от страна на английския и австро-унгарския представител. Обосновавайки предложението си, което

фактически ограничавало правата на султана в Румелия, барон Дьо Ринг изтъква, че „не би трябвало да се действува така, щото стремежът към съединение на Източна Румелия с Княжество България да стане непреодолим“. Благодарение на честите си срещи с екзарх Йосиф френският дипломат бил убеден, че предоставянето на правото на инвестиция в ръцете на султана ще върне с години назад българите в областта в техните църковно-национални възжелания, а това ще направи политическото съединение с княжеството неизбежно. Приетият компромисен текст разделял правото на инвестиция между султана и генерал-губернатора, което съхранявало надеждите на Русия, а заедно с това и на нейните съперници, че в бъдеще този механизъм ще гарантира техните интереси в областта⁸.

В тревожните месеци след Берлинския конгрес дейците на църковното движение участвуват най-активно във всички форми на всенародния протест срещу несправедливите решения на Великите сили. Антим I и архиепископите в Княжеството заседават в Учредителното събрание в Търново. Натанаил Охридски оглавява въстанието в Македония, а в Източна Румелия в ръководството на комитетите „Единство“ участвуват Панарет Пловдивски, Г. Тилев, М. Кусев, Др. Цанков и временно дори екзарх Йосиф I.

В породилите се остри спорове за съдбата на Източна Румелия се очертават и разбиранията на Йосиф I за съединението на двете български области. Честите срещи на екзарха с представители на Великите сили в Пловдив дават възможност за формирането на една ярна картина за нещата. По повод изпращането на българска делегация в Европа Йосиф I организира среща на избрания за представител на Източна Румелия Ив. Ев. Гешов с членове на Европейската комисия в Пловдив. Срещата е проведена на 23.II.1878 г. и всички дипломати са единни, че българите трябва да искат „нещо възможно“, а руският представител княз Церетелев е още по-откровен, заявявайки, че „ако искате присъединението, няма кой да ви слуша“. Категорично е демонстрирана колективната воля на Великите сили против непосредственото съединение.

Опасенията за евентуална българска акция в тази посока са демонстрирани от английския представител Хенрих Дръмон Уолф в разговора му с екзарх Йосиф на 26 февруари 1879 г. Обезпокоен от масовото въоръжаване на българите, английският дипломат се интересува дали е възможно да се извърши обезоръжаване на населението в отсъствието на турски гарнизони. Отрицателният отговор на екзарха кара Уолф да настоява, че това ще насърчи българите в Румелия да провъзгласят съединението. Йосиф I е принуден да дава уверения, че въпреки въоръжението си българите „ще се държат в отбранително положение“⁹. Направените от екзарха уверения имат за цел да внушат успокоение, че съединението на

Източна Румелия с Княжеството не е предстоящо, като по този начин се елиминира този аргумент за евентуалното въвеждане на турски гарнизони в областта.

Заемайки длъжността председател на Централния комитет за Южна България в периода 27 март — 16 април 1879 г., Йосиф I полага големи усилия да наложи политиката на „умерените“, която предвижда отказ от непосредствено съединение. Екзархът излага подробно своите възгледи пред комитета на заседанието от 27 март, като категорично отхвърля „мисълта да се противим на решенията на берлинския трактат да бъде Източна Румелия отделно от България“, защото „ний не трябва да решаваме, че ще се противим с оръжие..., ако не сме предварително уверени, че като почнем борбата, Русия ще се повърне с войските си да ни избави от пропастта, в която ще се хвърлим“. Убеден в липсата на каквато и да е външна подкрепа, екзархът е твърд противник на преждевременно провъзгласяване на съединението¹⁰. Още с избирането си за екзарх, той отчита необходимостта от запазване на Екзархията за националното дело и в първите години след Берлинския конгрес последователно полага усилия за запазване седалището на Екзархията в Цариград на основата на чл. 62 от Берлинския договор и фермана от 1870 г. При своето пребиваване в Пловдив Йосиф I работи за създаването на реална автономия с изключително намалени правомощия на султана.

Въпросът за седалището на Екзархията е обект на внимание на дипломатическите представители на Великите сили в Ориента още от лятото на 1879 г. В специален доклад на английския генерален консул в София У. Палгрейв от 26 юли се изтъква, че „по въпроса за юрисдикцията на Българската екзархия“ мнението му съвпада с мнението на австро-унгарския представител барон Б. Калай, защото „на практика анулирането или дори явното изменение на въпросния ферман би донесло по-големи опасности, особено в настоящия момент, отколкото неговото спазване, въпреки че напълно съзнавам — допълва дипломатът — опасностите, произтичащи от неговото съблюдаване, ...от двата риска обикновено трябва да бъде предпочетен по-малкият“. В противовес на руското официално становище за преместване на Екзархията в Княжеството, Палгрейв оценява, че „Цариград по важни съображения изглежда за предпочитане пред Пловдив“ за седалище на Екзархията и за заседания на Св. Синод¹¹. Очевидно английският дипломат е готов да приеме едно евентуално завръщане на екзарха в Цариград, но е против прилагането на фермана и възстановяването на българските владици в Македония и Одринско.

Окончателно Йосиф I отпътува от Пловдив на 9 януари 1880 г. и след четири дни пристига в Цариград, отсядайки първоначално в хотел „Империял“. Първите посещения на екзарха при великия везир, външния министър, министъра на изповеданията и други висши османски чинов-

ници и дипломатически представители в Цариград довеждат до минимизиране на първите искания на екзарха. „Заради това — отбелязва в дневника си Йосиф I — ще действам по един начин тих, медлен [бавен] и постепен. Няма да се облягам на фермана; няма да говоря за всички българи в Македония; няма да говоря за преобразуванията, предвидени в Берлинския трактат за Македония. Ще се огранича само да наместя владици в епархиите, които имахме под ведомството си; ще гледам да изпратя наместници тук-там и ще приготвя прошения от епархиите за Европейската комисия“¹².

Пристигането на екзарха в Цариград е посрещнато с въодушевление от българите в Македония и Одринско, изразено в изпратените поздравления от много общини, съпътствувани в същото време с настоятелни молби за изпращане на български владици. На това остро се противопоставя Вселенската патриаршия, която в началото на февруари подава протестен такрир до великия везир. Позовавайки се на чл. 39 от Търновската конституция, патриарх Йоаким III твърди, че е недопустимо главата на българската църква в Княжеството да ръководи и делата на православните в Източна Румелия и останалите вилаети на Европейска Турция. Патриархът отхвърля правото на Екзархията върху епархиите в Източна Румелия и настоява пред османската власт да се вземат решителни мерки: 1) да се отмени ферманът от 1870 г. и се задължи екзархът да се завърне в Княжеството; 2) всички спорни въпроси между българи и гърци в Тракия и Македония да се уредят, като се възстанови статуквото в края на войната; 3) ако българите в Източна Румелия и вилаетите желаят да останат към Българската „схизматична“ църква, тяхното духовенство трябва да приеме носенето на отличителен знак в облеклото за разлика от православно духовенство и тогава екзархът може да има един свой викариен наместник в Цариград. Очевидни са стремежите на Патриаршията да ограничи ведомството на Екзархията в границите на Княжеството, без да се отказва от своите претенции и присъствие в Източна Румелия. В същата посока са и усилията на гръцкия печат в Пловдив и Цариград, който в края на 1879 г. започва кампания срещу нарушенията на правата на гръцкото и турското население в Източна Румелия и некомпетентността на доминираната от българите администрация.

През месец март Патриаршията предприема нова атака срещу Екзархията. Повод е изложението на гръцкия митрополит в Пловдив от 13 март 1880 г., в което се описва влошеното положение на гърците след разпращането на печатни писма от българските гимнастически дружества, агитиращи населението да бойкотира в своята търговия гърците. В изложението се описват сблъсъците между българите и гърците в Станимака във връзка с изборите за околийски съветници и пристрастието на румелийската власт и лично на Гаврил Кръстевич. На 14 март 1880 г.

патриархът изпраща нов такрир до великия везир, с който протестира срещу системните нарушения на училищните и църковните права на гърците в Източна Румелия и настоява турското правителство да тури край на това положение в една своя привилегирована провинция¹³. Противопоставяйки се на Екзархията, Вселенската патриаршия се стреми към реална власт на султана в областта, за да се гарантират гръцките интереси.

Приемането на новия закон за вилаетите през лятото на 1880 г. е използвано от Високата порта да постави категорично въпроса за седалището на Екзархията. Основание за това е чл. 286, който предвиждал: „архиереите и сановниците на немюсюлманските общини ще получават, както и в миналото, своята инвеститура от Високата порта. Ако една християнска община се намери лишена от пастири от своя обред и ги поиска, царското правителство трябва незабавно да разбере дали просбата не повдига възражения и в какъв случай да я удовлетвори“. Възползувайки се от протестите на патриарха, на 17 юли 1880 г. министърът на изповеданията Джевдет паша поставил официално въпроса за положението на екзарха в Цариград. Остротата на повдигнатия въпрос подтиква руския посланик Новиков да се ангажира с посредничеството между екзарха и патриарха. Постигнатият компромис предвижда патриархът да не подновява протестите си, в замяна на което екзархът ще ограничи своите публични изяви в столицата¹⁴. Временното решение не урежда признаването на Екзархията в Цариград, а допуска пребиваването на екзарха като частно лице без възможност от активни действия и подкрепа. През лятото Йосиф I отбелязва в дневника си по този повод: „Нямам съвет, сам съм, няма хора, с които да се съветвам. Нямам общество, в което да намеря малко развлечение. Влека един живот замислен, уединен, монотонен, скучен, лишен от всякаква усладненост и ужасно ограничен“¹⁵.

Повратен момент в проблема за запазването на Екзархията в Цариград е 1883 година. Приетият от Народното събрание и утвърден с княжески указ на 4 февруари нов Устав на българската църква смущава управляващите среди край Босфора. Измененията предвиждали отпадането на изискването в Устава от 1871 г. българският екзарх да бъде турски поданик и допускали владиците от Княжеството да заседават за избор на екзарх и Синод в Цариград¹⁶. Високата порта предприема демонстративни мерки спрямо екзарха, което поражда основателни опасения, че се подготвя вдигането на екзархията от Цариград. На 28 октомври 1883 г. екзархът изпраща поверително писмо до княжеския министър-председател, а на следващия ден се обръща направо към княз Александър I с молба за активна помощ. Подчертавайки, че Княжеството и Източна Румелия са „облегната точка“ за Екзархията, Йосиф I настоява за спешни дипломатически постъпки пред руския император и изпращането на д-р Г. Вълкович като специален княжески пратеник. Подобна молба екзархът изпра-

ща и до пловдивския митрополит Панарет с искане от Източна Румелия да бъде изпратен директорът на финансите Ив. Ев. Гешов. Екзархът се надява, че с помощта на двамата пратеници може да се спре „изпълнението на решението на Високата порта относително унищожението на Българската екзархия в Турция“. Направените постъпки на княза срещат руската подкрепа, при условие че Княжеството и Източна Румелия ще се въздържат от намеса и няма да изпращат свои представители в Цариград¹⁷. От Източна Румелия е изпратен мемоар от името на генерал-губернатора до Високата порта с искане да се приложи ферманът и да се състави Синод и смесен съвет като главно условие за уреждане на църковното дело в областта. Правителството се ангажира с официален отговор на изпратения от Алеко Богориди мемоар, като опровергава всички слухове за премахване на фермана. В Цариград е изпратен поп Георги Тилев вместо подалия оставка от поста финансов директор Ив. Ев. Гешов. Докато княжеското правителство се вслушва в дадените от Русия съвети и не изпраща Вълкович, румелийските дейци изпълняват исканията на екзарха. Руската подкрепа и демонстрираната от българите решимост да запазят Екзархията водят до официалното приемане на Йосиф I от султана и награждаването му с орден „Османие“.

В усилията да запази седалището в Цариград екзархът най-последователно използва положението на Източна Румелия като привилегирована провинция в границите на империята, а съществуващите епархии там (Пловдивска и Сливенска) аргументират правото му да представлява българите в Османска Турция. Овакантиането на Пловдивската епархия в края на 1883 г. поражда идеята Йосиф I да освободи Ловешката епархия в Княжеството и да бъде избран за пловдивски митрополит, което ще отстрани упреците, че екзархът зависи от правителството в София. Приета първоначално с определени резерви от екзарха¹⁸, през лятото на 1885 г. идеята е отново възобновена. В поверително писмо до Св. Синод в София от 4 юни Йосиф I настоява поради засилените гръцки атаки да бъде подкрепена неговата кандидатура за пловдивски митрополит¹⁹. Провъзгласеното Съединение и последвалите го събития осуетяват и обезсмислят този проект.

Отстоявайки правата на Екзархията, Йосиф I последователно преследва възстановяването и разширяването на диоцеза на църквата в Македония и Одринско. Основания за това са чл. 62 от Берлинския договор, чл. 10 от фермана, проведените истиями (допитвания) сред населението и фактическото съществуване на български владици в Скопие, Охрид и Велес преди войната. Още при първото си завръщане в Цариград след войната, в края на 1878 г., екзархът прави официални постъпки за издаването на берати за български владици във Велешка, Скопска, Дебърска, Струмишка и Кукушка епархия²⁰. Тези искания са многократно поставяни

от екзарха в десетки срещи с дипломатическите представители и висшите кръгове в турската столица, но едва през 1884 г. се създават определени условия за частично разрешаване на въпроса. На 17 октомври 1889 г. великият везир изпраща запитване до Министерството на изповеданията за възможното задоволяване на българските претенции за митрополити в Охридска и Скопска епархия. Отговорът е подготвен едва на 14 ноември и препоръчва да се разреши на екзарха да назначи и изпрати владици в споменатите епархии²¹. Отстъпчивостта на Портата се обяснява с усложнените ѝ отношения с Патриаршията и широкия отзвук в Европа на акцията на професор Емил дьо Лавеле в защита на македонските българи, което довежда до ръкополагането в Цариград на 7 януари 1885 г. на архимандрит Теодосий за скопски и архимандрит Синесий за охридски митрополит²².

Масовите протестни митинги в Княжеството и Източна Румелия в началото на 1885 г. и фактическото активизиране на съединисткото движение поражда опасения в Цариград и са удобен повод за спиране на издаването на двата берата. Неуспехът на начинанието в последния момент поражда дълбоко разочарование у екзарх Йосиф I. В писмо до външния министър Ил. Цанов от 11 февруари 1885 г. той отправя упреци към българското правителство и румелийските дейци „като че Пловдив и София имат едни, а българският народ съвсем други интереси, съвсем друга политика спрямо Македония“. Екзархът заключава, че „нашата политика спрямо Македония всякога ще претърпява фиаско, ако се действа и за напред от София и Пловдив за подобрието на българското население в Македония мирним образом, без да се взема предварително и мнението на Екзархията“²³. Недоволството на Йосиф I от правителството на П. Каравелов се допълва и от спрените в началото на 1885 г. субсидии за училищното дело в Европейска Турция под претекст, че правителството не може да контролира тяхното изразходване²⁴. Тежкото поражение по въпроса за бератите довежда екзарха до извода, че „без решителното застъпване на България, а най-главно на Източна Румелия“ успехът е невъзможен. Затова той проектира през есента да поднови борбата, когато в София се свиква Народно събрание, а в Пловдив — Областното събрание, за да заплаши, че Румелия ще „прогласи съединението, от което единствено Високата порта може да се уплаши“, за да даде бератите. Провъзгласяването на Съединението изпреварва екзарха и за дълго замразява въпроса²⁵.

Интересите на проектираното съединение забавят и уреждането на екзархийското ведомство в Източна Румелия във връзка със създаването на старозагорска епархия от разположената на юг от Балкана част от Търновската епархия. Въпросът е повдигнат още на Църковно-народния събор през 1871 г., а след Берлинския конгрес Светият Синод взема решение за създаване на новата епархия. На практика до пролетта на 1886 г. не

се предприемат никакви действия и към Търновска епархия влизат и определени части от Източна Румелия, „защото щяло да се попречи на Съединението“ и щели да се появят обвинения „срещу църквата, че е против обединението на двете Българи“²⁶.

Основен въпрос за съществуването на Екзархията е наложената от Патриаршията схизма и политиката на Русия за посредничество на основата на възстановяване единството на православието. Неотклонно в продължение на години руските посланици в Цариград провеждат политика на баланс между Екзархията и Патриаршията, преследвайки помирение и вдигане на схизмата. Внушенията, отправяни към Йосиф I, са за едно споразумение с патриарха на основата на разграничаването на диоцеза на двете църкви. Русия се обявява против опитите да се спечели благоволенieto на султана и да се издействуват отстъпки за българите във вилаетите от Високата порта²⁷.

Други са разбиранията на Екзарх Йосиф I за развитието на екзархийското дело. Основните точки на своята политика екзархът отбелязва в своя дневник на 1 април 1881 г. Според Йосиф I: 1) Помирението с Патриаршията на основата на една архиепископия в Княжеството и екзархия в Източна Румелия „не е народна политика“ и тя не може да бъде наложена със сила нито от Високата порта, нито от Русия; 2) До извоюването на предвидените в Берлинския договор реформи в Македония и Тракия или до прилагането на чл. 10 от фермана Екзархията трябва да остане в Цариград; 3) Екзархът поради това не може да заседава в Синода в София преди „осигуряването на българската народност в Македония и Одринско“ и евентуално споразумение с Патриаршията; 4) При възстановяването на ведомството на Екзархията във вилаетите и създаването на Синод в Цариград Портата няма да допусне участието в него на владици от Княжеството, т. е. чл. 39 от Търновската конституция остава неприложим за църквата извън Княжеството; 5) Светият Синод в Цариград трябва да се състави от архиереи от Македония, Тракия и Източна Румелия, а в София да заседава архиерейски събор, за което е необходимо едно споразумение между правителството и Високата порта; 6) Екзархията си е осигурила своето място в Цариград въз основа на ведомството си в Източна Румелия, но присъединяването на българите във вилаетите се спира от Портата и „руското посолство“²⁸. Политиката на екзарха предвижда последователно прилагане на фермана и реформи в Македония и Одринско на основата на международните задължения при запазване на лоялност към Османската империя, без което условие е невъзможно уреждането на управлението на църквата. Тази „туркофилска“ политика на разрешаване на проблемите в сътрудничество, преговори и разбирателство с Високата порта може да бъде успешна само и при адекватна политика на Княжеството.

Противоречието между българската и руската политика по църковните дела е точно определено от австро-унгарския представител в София Рудолф фон Бигелебен. В поверителен доклад на 3 април 1884 г. той отбелязва: „църковната принадлежност към Екзархията, или, другояче казано, българската схизма заедно с езика, са единствената във всички случаи много ефикасна връзка, която съединява всички българи на Балканския полуостров и за чието разхлабване нито едно народно правителство на тази страна не ще може да се съгласи. Също и по обиколен път, чрез Русия, сближението с Патриаршията е неприемливо за България“²⁹.

Известието за провъзгласеното в Пловдив на 6 септември 1885 г. Съединение изненадва екзарха и го поставя в неудобно положение поради възможните обвинения в съпричастност към събитията. Йосиф I е убеден, че князът е инициатор на събитията, без да е получил подкрепата предварително на Русия, и Съединението ще има съдбоносни последици за Екзархията в Македония. Пред меродавните фактори екзархът отстоява тезата, че събитията са плод на „едно съзаклятие“, стремейки се да демонстрира своя „неутралитет“ спрямо една революция „против Високата порта и неодобрена от Русия“³⁰.

Екзархът изпраща послание до общините в Македония да се изпратят верноподанически адреси до местните власти. Такива адреси са изпратени през октомври от Солунската, Прилепската и Кърчовската община, но останалите общини се въздържат да изпълнят поканата³¹.

На следващия ден след откриването на Цариградската конференция — 23 октомври 1885 г., Йосиф I посещава великия везир. Главният въпрос, който интересува везира, е дали в Източна Румелия ще приемат решенията на конференцията. Според екзарха извършителите на преврата ще се противят, защото, ако не сполучат, „са изгубени, пропаднали и нравствено, и веществено“. На последвалата покана да замине за Пловдив, за да агитира против Съединението, Йосиф I дипломатично, но категорично отказва³².

Отчитайки значението на отношенията с Русия за успеха на Съединението и бъдещето на Екзархията, екзархът отхвърля постоянно в своите срещи с руските дипломати в Цариград обвиненията в непризнателност на българите и техния княз. На 4 декември 1885 г. екзархът настоява пред руския посланик да се застъпи за Съединението, ще бъде голяма грешка, ако и след това Русия е против княза, защото в България „ще се образуват партии, от които ще има вътрешни раздори и много вредителни за страната“. Направеното внушение е допълнено с уверения, че са разбрани грешките от миналото и желанието те да не се повтарят. Все пак за екзарха остава неясно защо Русия желае свалянето на княза: „от каприз ли, от лични незадоволства, от интригите на агентите руски в София ли, или за някоя сериозна причина“³³.

В началото на 1886 г. екзархът вече очертава своите виждания за бъдещото развитие на кризата. Основният въпрос се концентрира върху княза и отношенията с Русия, което за българите означава „или да се произнесат за царя и да изгонят княза, или да се покажат за княза и да оскърбят царя“. След уреждането на Съединението е необходимо българите да „наблегнат на княза да иска прошка от императора, да изявят високо, че са с Русия и да молят да прости на княза“ заедно с една добра „туркофилска политика“ на едно ново правителство, за да може Екзархията да остане в Цариград³⁴.

Надеждата за помирение с Русия и оставане на княз Александър I в България бързо се изпарява. Една седмица преди подписването на Топханенския протокол, на 16 март 1886 г., екзархът отбелязва: „...рано или късно, чрез самите българи или собственото си оръжие, руският цар ще изгони княза от България“. Редица обстоятелства от вътрешен и международен характер диктуват на екзарх Йосиф I да бъде „крайно осторожен върху тая важнейша точка“³⁵.

В годините след берлинския конгрес екзархийското дело в Европейска Турция се развива в неразривна връзка с процесите в Княжество България и Източна Румелия, подготвящи бъдещото Съединение. Във водената от екзарха политика се разчита на подкрепата на Княжеството и Източна Румелия за прилагането на фермана и предвидените в Берлинския договор реформи.

Бързото провъзгласяване на Съединението поставя нови проблеми пред Екзархията. Високата порта замразява всички въпроси за прилагането на фермана, а изострянето на българо-руските отношения поставя проблема за отношението на духовния глава към политическите борби в Княжеството. В сложната обстановка екзарх Йосиф I успешно се дистанцира от пловдивските събития, запазвайки Екзархията от евентуални обвинения в съпричастност и компрометиране пред Високата порта. Последвалите съдбоносни промени в Княжеството и новата „туркофилска“ политика на правителството на Ст. Стамболов създават реална възможност за успех на водената политика на екзарха и екзархийското дело в Македония и Одринско.

БЕЛЕЖКИ

¹ Митев, Й. Съединението 1885. С., 1985; Димитров, И. Преди 100 години. Съединението. С., 1985; Стателова, Е., А. Пантев. Съединението 1885, С. 1985; Дойнов, Д. Комитетите „Единство“. Ролята и приносът им за Съединението 1885. С., 1985.

² Маркова, З. Екзархията — изразител на българската общност. — В: Националноосвободителното движение на македонските и тракийски българи (1878 — 1944). Т. 1, С., 1994, с. 73—75.

- ³ Български, екзарх Йосиф I. Дневник. С., 1992, с. 64.
- ⁴ История на българите (1878 — 1994) в документи. С., 1989, с. 96 — 103.
- ⁵ Маркова, З. Българската екзархия 1870 — 1879 г., С., 1989, с. 96 — 103.
- ⁶ Пак там, с. 243 — 248.
- ⁷ Български конституции и конституционни проекти. С., 1990, с. 24.
- ⁸ Кирил, Патриарх български. Българската екзархия в Одринско и Македония след освободителната война (1877 — 1878), Т. 1, Кн. 1, С., 1969, 57 — 59.
- ⁹ Български, екзарх Йосиф I. Цит. съч., с. 80.
- ¹⁰ Пак там, с. 82.
- ¹¹ Британски дипломатически документи по българския национален въпрос. Т. 1, (1878 — 1893), С., 1993, с. 152 — 154.
- ¹² Български, екзарх Йосиф I. Цит. съч., с. 89 — 91.
- ¹³ Кирил, Патриарх български. Цит. съч., с. 70 — 77.
- ¹⁴ Пак там, с. 99 — 107.
- ¹⁵ Български, екзарх Йосиф I. Цит. съч., с. 95.
- ¹⁶ Въргов, Хр. Конституция на българската православна църква. История и развой на екзархийския устав (1871—1921). С., с. 98 — 108.
- ¹⁷ Външната политика на България. Документи (1879 — 1886). Т. 1, с. 480-484, 489; Български, екзарх Йосиф I. Цит. съч., с. 120.
- ¹⁸ Български, екзарх Йосиф I. Цит. съч., с. 121 — 125.
- ¹⁹ ЦДИА, ф. 989, оп. 3, а. е. 3, л. 1 — 6.
- ²⁰ Кирил, Патриарх български. Цит. съч., с. 49 — 52.
- ²¹ Македония. Сборник от документи и материали. С., 1978, с. 373 — 374.
- ²² Маркова, З. Екзархията — изразител..., с. 130 — 133.
- ²³ Външната политика..., с. 544.
- ²⁴ Британски документи..., с. 210; България в австро-унгарските дипломатически документи (1879—1885), Т. 1, С., 1993, с. 466 — 467.
- ²⁵ Български, екзарх Йосиф I. Цит. съч., с. 148.
- ²⁶ Скопски и пловдивски митрополит Максим. Автобиография. Спомени. С., 1993, с. 57.
- ²⁷ Маркова, З. Цит. съч., с. 122 — 124.
- ²⁸ Български, екзарх Йосиф I. Цит. съч., с. 103 — 104.
- ²⁹ България в австро-унгарските..., с. 413 — 415.
- ³⁰ Български, екзарх Йосиф I. Цит. съч., с. 163 — 164.
- ³¹ Македония..., с. 378.
- ³² Български, екзарх Йосиф I. Цит. съч., с. 165.
- ³³ Пак там, с. 166 — 167.
- ³⁴ Пак там, с. 171.
- ³⁵ Пак там, с. 175.